

Лекція 3

ПРАВОВІ ФОРМИ УЧАСТІ ДЕРЖАВИ І МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В РЕГУЛЮВАННІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 1. Основні напрями економічної політики держави

Як встановлено ч. 1 ст. 8 ГК, держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування не є суб'єктами господарювання.

Проте, як зазначалося у попередній темі, господарське право регулює відносини щодо державного регулювання економіки (*організаційні відносини*), яке здійснюється органами державної влади та органами місцевого самоврядування в певних правових формах і за допомогою певних методів.

Державне регулювання господарської діяльності — це здійснення державою в особі її компетентних органів комплексу економіко-правових, організаційно-правових (управлінських) та юридичних (правових) заходів щодо упорядкування діяльності господарських організацій та фізичних осіб — підприємців з метою реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку шляхом застосування різноманітних засобів і механізмів такого регулювання.

Господарська компетенція органів державної влади та органів місцевого самоврядування реалізується від імені відповідної державної чи комунальної установи. Безпосередня участь держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування у господарській діяльності може здійснюватися лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України (ч. 3 ст. 8 ГК).

Головними об'єктивними чинниками, що спричиняють необхідність державного регулювання господарського життя, є:

а) виконання державою соціальних функцій — забезпечення умов для нормальної життєдіяльності суспільства, в тому числі — у сфері економіки (відповідно до ст. 13 Конституції України держава забезпечує соціальну спрямованість економіки). Таким чином держава виконує функцію організації господарського життя суспільства;

б) наявність у держави на праві власності ще досить значного масиву майна (передусім засобів виробництва), що зумовлює управління державним сектором економіки з боку держави-власника (наприклад, у добувній промисловості — близько 20%, на транспорті і зв'язку — близько 30%).

Як носій політичної влади і як власник певної частини засобів виробництва, держава реалізує економічну і соціальну політику у сфері господарювання у двох формах — у формі *довгострокової* (стратегічної) політики і у формі *поточної* (тактичної) політики, що спрямовані на реалізацію та оптимальне узгодження інтересів суб'єктів господарювання і споживачів різних суспільних верств і населення в цілому (ч. 1 ст. 9 ГК).

Економічна стратегія визначається в ч. 2 ст. 9 ГК як обраний державою курс економічної політики, розрахований *на тривалу перспективу* і спрямований на вирішення крупномасштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави, збереження і примноження її економічного потенціалу і національного багатства, підвищення народного добробуту. Економічна стратегія включає визначення пріоритетних цілей народного господарства, засобів та способів їх реалізації, виходячи зі змісту об'єктивних процесів і тенденцій, що мають місце в національному та світовому господарстві, та враховуючи законні інтереси суб'єктів господарювання.

Економічна тактика згідно з ч. 3 ст. 9 ГК — це сукупність *найближчих* цілей, завдань, засобів і способів їх досягнення для реалізації стратегічного курсу економічної політики в конкретних умовах, що складаються в поточному періоді розвитку народного господарства.

Правове закріплення економічної політики здійснюється шляхом визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, у прогнозах і програмах

економічного і соціального розвитку України та окремих її регіонів, програмах діяльності Кабінету Міністрів України, цільових програмах економічного, науково-технічного і соціального розвитку, а також відповідних законодавчих актах (ч. 4 ст. 9 ГК).

Так, ст. 7 Закону України від 1 липня 2010 р. «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» визначено основні засади внутрішньої політики в економічній сфері. Це:

- забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, досягнення високих темпів її зростання, забезпечення макроекономічної стабільності та низького рівня інфляції;

- розвиток внутрішнього ринку, підвищення ефективності його функціонування та вдосконалення механізмів державного регулювання, забезпечення збалансованості попиту та пропозиції на окремих ринках;

- проведення узгодженої антиінфляційної політики та забезпечення цінової і валютно-курсової стабільності;

- проведення стабільної, раціональної та справедливої податкової політики, яка передбачає зниження податкового навантаження на економіку з розширенням бази оподаткування;

- проведення прозорої та виваженої бюджетної політики як дієвого інструменту соціально-економічного розвитку, захисту вразливих верств населення та інвестування в реальний сектор економіки для підтримки національного товаровиробника і збереження робочих місць;

- проведення ефективної політики управління державним боргом;

- підвищення результативності державних видатків, реалізація прозорої політики закупівель за державні кошти, яка гарантуватиме раціональне використання ресурсів;

- перенесення податкового навантаження з мобільних факторів виробництва (праці та капіталу) на споживання, насамперед шкідливої для здоров'я людей продукції, ресурсні та екологічні платежі;

- розвиток і зміцнення банківської системи та небанківських фінансових установ;

- забезпечення інституційної та фінансової незалежності Національного банку України одночасно з посиленням прозорості його діяльності;

- підвищення рівня захисту прав вкладників;

- впровадження ринкових інструментів акумулювання і перерозподілу довгострокових фінансових ресурсів, у тому числі в рамках введення обов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення;

- розвиток ліквідного, прозорого та надійного фондового ринку, ефективне функціонування системи депозитарного обліку цінних паперів;

- забезпечення економічної збалансованості розвитку регіонів, узгодженості напрямів їх розвитку із загальнонаціональними потребами;

- гарантування державою непорушності усіх форм власності як основи ринкової системи господарювання;

- створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, спрощення умов започаткування бізнесу та виходу з нього, зменшення втручання держави в економічну діяльність суб'єктів господарювання, спрощення системи отримання дозволів, зниження тиску на бізнес з боку контролюючих органів;

- перехід на європейську модель ринкового нагляду, якості та безпеки продукції;

- впровадження європейських підходів у сфері делегування функцій держави суб'єктам господарювання;

- розвиток конкуренції як основного чинника підвищення ефективності економіки, забезпечення дієвого регулювання діяльності природних монополій, недопущення проявів монополізму на державному та регіональному рівнях;

- детінізація економіки, створення сприятливих умов для діяльності економічних агентів у легальному правовому полі;

- інтенсифікація інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема, шляхом залучення коштів підприємств і населення, утвердження ефективної

системи страхування інвестиційних ризиків, стимулювання спрямування заощаджень громадян на інвестування економіки, забезпечення інноваційної складової інвестицій;

—запровадження економічних стимулів для заохочення модернізації національного виробництва, спрямування інвестицій у новітні технології, формування національної інноваційної інфраструктури та державних програм промислової модернізації;

—розвиток механізмів державно-приватного партнерства з метою залучення інвестицій у модернізацію промислової та соціальної інфраструктури;

—перехід від фіскальної до інвестиційно орієнтованої моделі приватизації, забезпечення прозорості прийняття рішень та взаємопов'язаності стратегії приватизації державного майна із стратегією розвитку економіки України та її окремих галузей;

—забезпечення ефективного управління об'єктами державної власності, запровадження прозорого та ефективного механізму реалізації державою своїх прав власника;

—досягнення високого рівня енергетичної безпеки, диверсифікація джерел постачання енергоносіїв, збільшення обсягу їх власного видобутку, підвищення ефективності використання енергоносіїв, впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій;

—переведення українських газо-, нафтотранспортних і електричних мереж на умови функціонування, що діють у державах Європейського Союзу;

—створення умов для відродження українського села, ефективного використання земель сільськогосподарського призначення, формування конкурентоспроможного агропромислового комплексу, збільшення його експортного потенціалу, гарантування продовольчої безпеки держави;

—забезпечення високого рівня якості сільськогосподарської продукції та продовольства, формування прозорого ринку такої продукції;

—формування інфраструктури ринку земель, забезпечення оформлення правовстановлюючих документів на право власності на землю;

—розбудова транспортної інфраструктури, підвищення ефективності використання транзитного потенціалу держави, інтеграція транспортних мереж України у міжнародні транспортні коридори;

—реформування житлово-комунального господарства, забезпечення доступності комунальних послуг та підвищення їх якості, залучення мешканців до управління об'єктами житлово-комунального господарства.

Відповідно до ст. 10 ГК *основними напрямками економічної політики*, що визначаються державою є:

структурно-галузева політика, спрямована на здійснення державою прогресивних змін у структурі народного господарства, удосконалення міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій, стимулювання розвитку галузей, які визначають науково-технічний прогрес, забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції та зростання рівня життя населення. Складовими цієї політики є промислова, аграрна, будівельна та інші сфери економічної політики, щодо яких держава здійснює відносно самостійний комплекс заходів стимулюючого впливу;

інвестиційна політика, спрямована на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, переважно у галузях, розвиток яких визначено як пріоритети структурно-галузевої політики, а також забезпечення ефективного і відповідального використання цих коштів та здійснення контролю за ним;

амортизаційна політика, спрямована на створення суб'єктам господарювання найбільш сприятливих та рівноцінних умов забезпечення процесу простого відтворення основних виробничих і невиробничих фондів переважно на якісно новій техніко-технологічній основі;

політика інституційних перетворень, спрямована на формування раціональної багатокладної економічної системи шляхом трансформування

відносин власності, здійснення роздержавлення економіки, приватизації та націоналізації виробничих фондів, забезпечення на власній основі розвитку різних форм власності і господарювання, еквівалентності відносин обміну між суб'єктами господарювання, державну підтримку і захист усіх форм ефективного господарювання та ліквідацію будь-яких протизаконних економічних структур;

цінова політика, спрямована на регулювання державою відносин обміну між суб'єктами ринку з метою забезпечення еквівалентності в процесі реалізації національного продукту, дотримання необхідної паритетності цін між галузями та видами господарської діяльності, а також забезпечення стабільності оптових та роздрібних цін;

антимонопольно-конкурентна політика, спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими, насамперед у сфері монопольного ціноутворення та за рахунок зниження якості продукції, послуг, сприяння зростанню ефективної соціально орієнтованої економіки;

бюджетна політика, спрямована на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій в економіку, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості при перепозпозиллі національного доходу;

податкова політика, спрямована на забезпечення економічно обґрунтованого податкового навантаження на суб'єктів господарювання, стимулювання суспільно необхідної економічної діяльності суб'єктів, а також дотримання принципу соціальної справедливості та конституційних гарантій прав громадян при оподаткуванні їх доходів;

грошово-кредитна політика, спрямована на забезпечення народного господарства економічно необхідним обсягом грошової маси, досягнення ефективного готівкового обігу, залучення коштів суб'єктів господарювання та населення до банківської системи, стимулювання використання кредитних ресурсів на потреби функціонування і розвитку економіки;

валютна політика, спрямована на встановлення і підтримання паритетного курсу національної валюти щодо іноземних валют, стимулювання зростання державних валютних резервів та їх ефективне використання;

зовнішньоекономічна політика, спрямована на регулювання державою відносин суб'єктів господарювання з іноземними суб'єктами господарювання та захист національного ринку і вітчизняного товаровиробника.

Держава здійснює також *екологічну політику*, що забезпечує раціональне використання та повноцінне відтворення природних ресурсів, створення безпечних умов життєдіяльності населення.

У соціально-економічній сфері держава здійснює *соціальну політику* захисту прав споживачів, політику заробітної плати і доходів населення, політику зайнятості, політику соціального захисту та соціального забезпечення.

В теорії господарського права виділяють *правові форми здійснення державного регулювання економіки*:

— *державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України*. Прогнозування та планування економічного і соціального розвитку є одним із основних напрямів економічної політики Української держави і однією з правових форм державного регулювання економіки. Виходячи з цього в своїй діяльності суб'єкти господарювання враховують показники *прогнозних і програмних* документів економічного і соціального розвитку.

Як встановлено ч. 2 ст. 11 ГК, принципи державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України, система прогнозних і програмних документів, вимоги до їх змісту, а також загальний порядок розроблення, затвердження та виконання прогнозних і програмних

документів економічного і соціального розвитку, повноваження та відповідальність органів державної влади і органів місцевого самоврядування у цих питаннях визначаються законом.

Згідно зі ст. 1 Закону України від 23 березня 2000 р. «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України»¹ державне прогнозування економічного і соціального розвитку — це науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного і соціального розвитку. Прогноз економічного і соціального розвитку є засобом обґрунтування тієї чи іншої стратегії та прийняття конкретних рішень органами законодавчої та виконавчої влади, органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних процесів.

Основними формами державного планування господарської діяльності є Державна програма економічного та соціального розвитку України, Державний бюджет України, а також інші державні програми з питань економічного і соціального розвитку, порядок розробки, завдання та реалізація яких визначаються законом про державні програми (ч. 3 ст. 11 ГК).

Програма економічного і соціального розвитку України — це документ, в якому визначаються цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку, засоби та шляхи їх досягнення, формується взаємоузгоджена і комплексна система заходів органів законодавчої і виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямованих на ефективне розв'язання проблем економічного і соціального розвитку, а також характеризуються очікувані зміни у стані економіки та соціальної сфери.

Слід зазначити, що востаннє Державна програма економічного і соціального розвитку України приймалася на 2010 р.

Як зазначено у Пропозиціях Президента України від 11 січня 2012 р. до проекту Закону України № 9159 «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2012 р. та основні напрями розвитку на 2013 і 2014 роки», із метою забезпечення виконання заходів, визначених Програмою економічних реформ на 2010—2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», та посилення координації роботи державних органів з її реалізації у 2011 р. Указом Президента України від 27 квітня 2011 р. № 504 затверджено Національний план дій на 2011 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010—2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава». Нині завершується реалізація Національного плану дій на 2011 р. та підготовка проекту Національного плану дій на 2012 р.

Отже, на практиці новий підхід до державного стратегічного планування вже реалізовується, у зв'язку з чим прийняття такого документа, як Державна програма економічного і соціального розвитку України, набуло формального характеру і в нинішній ситуації є недоцільним.

З урахуванням Пропозицій Президента України проект Закону України № 9159 «Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2012 рік та основні напрями розвитку на 2013 і 2014 роки» 5 липня 2012 р. Верховною Радою України було відхилено, незважаючи на те, що згідно з ч. 1 ст. 8 Закону України від 23 березня 2000 р. № 1602-III «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» Державна програма економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період розробляється щороку взаємоузгоджено з проектом Державного бюджету України на відповідний рік.

Система прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку складається із:

прогнозів економічного і соціального розвитку України на серед-ньо- та короткостроковий періоди;

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 25. — Ст. 195.

Державної програми економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період;

прогнозів економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на середньостроковий період;

програм економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на короткостроковий період;

прогнозів розвитку окремих галузей економіки на середньостроковий період;

програм розвитку окремих галузей економіки (ст. 5 Закону «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України»)

Державний бюджет можна визначити як план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади протягом бюджетного періоду².

Державна цільова програма — це комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням.

Засади розроблення, затвердження та виконання державних цільових програм визначаються Законом України від 18 березня 2004 р. «Про державні цільові програми».

Державні цільові програми поділяються на:

загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля (далі — загальнодержавні програми) — це програми, які охоплюють всю територію держави або значну кількість її регіонів, мають довгостроковий період виконання і здійснюються центральними та місцевими органами виконавчої влади;

інші програми, метою яких є розв'язання окремих проблем розвитку економіки і суспільства, а також проблем розвитку окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць, що потребують державної підтримки³.

Суб'єктам господарювання, які не враховують суспільні інтереси, відображені в програмних документах економічного і соціального розвитку, не можуть надаватися передбачені законом пільги та переваги у здійсненні господарської діяльності (ч. 5 ст. 11 ГК);

— *управління* — як правова форма державного регулювання економіки — означає прийняття компетентним органом юридично значущих рішень для суб'єктів господарювання з оперативних питань господарського життя (державна реєстрація суб'єктів господарювання, ліцензування певних видів господарської діяльності, встановлення лімітів використання природних ресурсів, ліцензування і квотування зовнішньоекономічних операцій тощо);

— *контроль* — як правова форма державного регулювання економіки — це сукупність організаційно-технічних і правових заходів, спрямованих на визначення компетентними органами ступеня відповідності фактичних напрямів і результатів діяльності суб'єктів господарського життя встановленим державою правилам, нормам і нормативам, а також виявлення порушень в діяльності цих суб'єктів, вжиття заходів щодо їх усунення, в тому числі застосування господарсько-правових санкцій.

Правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю) визначені Законом

² Ст. 2 Бюджетного кодексу України від 8 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 50 — 51. — Ст. 572.

³ Ст. 1 Закону України від 18 березня 2004 р. «Про державні цільові програми» // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 25. — Ст. 352.

України від 5 квітня 2007 р. «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»⁴.

У цьому Законі державний нагляд (контроль) визначається як діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування (далі — органи державного нагляду (контролю) в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, прийняттого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища;

Відповідно до ст. 19 ГК держава здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю суб'єктів господарювання у таких сферах:

збереження та витрачання коштів і матеріальних цінностей суб'єктами господарських відносин — за станом і достовірністю бухгалтерського обліку та звітності⁵;

фінансових, кредитних відносин, валютного регулювання та податкових відносин — за додержанням суб'єктами господарювання кредитних зобов'язань перед державою і розрахункової дисципліни, додержанням вимог валютного законодавства, податкової дисципліни⁶;

цін і ціноутворення — з питань додержання суб'єктами господарювання державних цін на продукцію і послуги⁷;

монополізму та конкуренції — з питань додержання антимонопольно-конкурентного законодавства⁸;

земельних відносин — за використанням і охороною земель; водних відносин і лісового господарства — за використанням та охороною вод і лісів, відтворенням водних ресурсів і лісів;

виробництва і праці — за безпекою виробництва і праці, додержанням законодавства про працю; за пожежною, екологічною, санітарно-гігієнічною безпекою; за дотриманням стандартів, норм і правил, якими встановлено обов'язкові вимоги щодо умов здійснення господарської діяльності⁹;

споживання — за якістю і безпечністю продукції та послуг¹⁰;
зовнішньоекономічної діяльності — з питань технологічної, економічної, екологічної та соціальної безпеки.

Органи державної влади і посадові особи, уповноважені здійснювати державний контроль і державний нагляд за господарською діяльністю, їх статус та загальні умови і порядок здійснення контролю і нагляду визначаються законами.

Незаконне втручання та перешкоджання господарській діяльності суб'єктів господарювання з боку органів державної влади, їх посадових осіб при здійсненні ними державного контролю та нагляду забороняються.

Органи державної влади і посадові особи зобов'язані здійснювати інспектування та перевірки діяльності суб'єктів господарювання неупереджено, об'єктивно і оперативно, дотримуючись вимог законодавства, поважаючи права і законні інтереси суб'єктів господарювання.

⁴ Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 29. — Ст. 389.

⁵ Закон України від 26 січня 1993 р. «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 13. — Ст. 110; Закон України від 16 липня 1999 р. «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 40. — Ст. 365.

⁶ Ст. 2 Закону України від 4 грудня 1990 р. «Про державну податкову службу в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 6. — Ст. 37.

⁷ Див.: Розділ V Закону України від 21 червня 2012 р. «Про ціни і ціноутворення» // Офіційний вісник України. — 2012. — № 58. — Ст. 2309.

⁸ Ст. 4 Закону України від 11 січня 2001 р. «Про захист економічної конкуренції» // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 12. — Ст. 64.

⁹ Закон України від 14 жовтня 1992 р. «Про охорону праці»; Закон України від 17 грудня 1993 р. «Про пожежну безпеку»; Порядок здійснення державного архітектурно-будівельного контролю, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2011 р. // Офіційний вісник України. — 2011. — № 40. — Ст. 1637.

¹⁰ Закон України від 12 травня 1991 р. (в ред. Закону України від 1 грудня 2005 р.) «Про захист прав споживачів» // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 7. — Ст. 84.

Суб'єкт господарювання має право на одержання інформації про результати інспектування і перевірок його діяльності не пізніше як через тридцять днів після їх закінчення, якщо інше не передбачено законом. Дії та рішення державних органів контролю та нагляду, а також їх посадових осіб, які проводили інспектування і перевірку, можуть бути оскаржені суб'єктом господарювання у встановленому законодавством порядку.

Усі суб'єкти господарювання зобов'язані здійснювати первинний (оперативний) та бухгалтерський облік результатів своєї роботи, складати статистичну інформацію, а також надавати відповідно до вимог закону фінансову звітність та статистичну інформацію щодо своєї господарської діяльності, інші дані, визначені законом. Забороняється вимагати від суб'єктів господарювання надання статистичної інформації та інших даних, не передбачених законом або з порушенням порядку, встановленого законом;

нормативне регулювання — як правова форма державного регулювання економіки — означає встановлення компетентними державними органами правил здійснення господарської діяльності. Воно здійснюється шляхом визначення правового статусу суб'єктів господарювання, правового режиму їхнього майна; правових засад і гарантій підприємництва; правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання; порядку укладання та виконання господарських договорів, заходів майнової відповідальності за порушення у здійсненні господарської діяльності; засад зовнішньоекономічної діяльності та митної справи тощо.

§ 2. Засоби державного регулювання господарської діяльності

Держава для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності.

Таким чином, *засоби державного регулювання господарської діяльності* — це встановлені законом економічні, організаційні і правові інструменти (знаряддя) регулюючого впливу держави в особі уповноважених органів на діяльність суб'єктів господарювання

Перелік основних засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання визначено в ч. 2 ст. 12 ГК. До нього входять: державне замовлення; ліцензування, патентування і квотування; сертифікація та стандартизація; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій. Передбачені законодавством засоби державного регулювання господарської діяльності можуть бути класифіковані за кількома критеріями.

Так, з урахуванням характеру (сутності) тих або інших засобів державного регулювання господарської діяльності, є всі підстави для того, щоб умовно поділити всі (зазначені як в ст. 12 ГК України, так і в інших статтях ГК та в інших законах) засоби державного регулювання господарської діяльності на 3 групи:

— *економіко-правові засоби* (державне замовлення; державні закупівлі¹¹; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій);

¹¹ Останнім часом законодавство про закупівлі, що раніше включало в себе Закон України від 1 червня 2010 р. № 2289^{VI} «Про здійснення державних закупівель» (Офіційний вісник України. — 2010. — № 49. — Ст. 1603), поповнилося законами України від 24 травня 2012 р. № 4851^{VI} «Про особливості здійснення закупівель в окремих сферах господарської діяльності» (Офіційний вісник України. — 2012. — № 46. — Ст. 1807), від 9 грудня 2011 р. № 4101-УІ «Про особливості здійснення закупівель неопромінених паливних елементів (твелів) для ядерних реакторів» (Офіційний вісник України. — 2012. — № 1. — Ст. 5), від 21 червня 2012 р. № 4997^{VI} «Про особливості здійснення за державні кошти послуг поштового зв'язку, поштових марок та маркованих конвертів» (Офіційний вісник України. — 2010. — № 55. — Ст. 2201), а також низкою підзаконних нормативно-правових актів.

—*організаційно-правові засоби* (ліцензування і квотування, видача документів дозвільного характеру¹², сертифікація та стандартизація, застосування нормативів і лімітів, контроль та нагляд за господарською діяльністю).

—*юридичні (правові) засоби*, які охоплюють штрафні та адміністративно-правові санкції, організаційно-господарські договори, типові та примірні договори.

Залежно від того, стосовно яких суб'єктів застосовуються засоби державного регулювання, можна розрізнити *індивідуальні, групові і загальні* для всіх суб'єктів господарювання засоби державного регулювання.

Виходячи з обов'язковості застосування тих або інших засобів щодо окремих видів господарської діяльності або окремих суб'єктів господарювання, їх можна поділити на *обов'язкові і необов'язкові*.

За строками застосування можна виділити *разові, тимчасові і постійні* засоби державного регулювання.

Не викликає особливих запечечень поліп засобів державного регулювання господарської діяльності на *засоби тарифного регулювання* (регулювання цін і тарифів, надання інвестиційних, податкових та інших пільг: надання лотарій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій) і *нетарифного регулювання* (ліцензування і квотування, сертифікація та стандартизація, застосування нормативів і лімітів), а також на *адміністративні*, які передбачають встановлення певних правил або обмежень у здійсненні господарської діяльності, порушення яких тягне за собою застосування адміністративно-господарських санкцій, і *економічні*, які спрямовані на підтримку окремих суб'єктів господарювання, забезпечення їх заінтересованості в проведенні суспільно важливих видів виробничої діяльності чи здійсненні інших соціально значимих заходів у господарській сфері¹³.

Розглянемо кожен із засобів державного регулювання господарської діяльності докладніше.

Умови, обсяги, сфери та порядок застосування окремих видів засобів державного регулювання господарської діяльності визначаються Господарським кодексом, іншими законодавчими актами, а також програмами економічного і соціального розвитку. Встановлення та скасування пільг і переваг у господарській діяльності окремих категорій суб'єктів господарювання здійснюються відповідно до ГК та інших законів.

а) Відповідно до ст. 13 ГК *державне замовлення* є засобом державного регулювання економіки шляхом формування на договірній (контрактній) основі складу та обсягів продукції (робіт, послуг), необхідної для пріоритетних державних потреб, розміщення державних контрактів на поставку (закупівлю) цієї продукції (виконання робіт, надання послуг) серед суб'єктів господарювання, незалежно від їх форми власності.

Державний контракт — це договір, укладений державним замовником від імені держави з суб'єктом господарювання — виконавцем державного замовлення, в якому визначаються економічні та правові зобов'язання сторін і регулюються їх господарські відносини.

Придбання продукції для пріоритетних державних потреб за рахунок державних коштів здійснюється відповідно до вимог Закону України від 1 червня 2010 р. «Про здійснення державних закупівель», яким встановлено правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти¹⁴, а також законами України від 24 травня 2012 р. «Про особливості здійснення закупівель в окремих сферах господарської діяльності»¹⁵, від 9 грудня 2011 р. «Про особливості здійснення закупівель

¹² Закон України від 19 травня 2011 р. № 3392^1 «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» // Офіційний вісник України. — 2011. — № 45. — Ст. 1824.

¹³ Хозяйственный кодекс Украины : науч.-практ. ком. / под общ. ред. А. Г. Бобковой. — Х. : Издатель ФЛП Вапнярчук Н. Н., 2008. — С. 48.

¹⁴ Офіційний вісник України. — 2010. — № 49. — Ст. 1603.

¹⁵ Офіційний вісник України. — 2012. — № 46. — Ст. 1807.

неопромінених паливних елементів (твелів) для ядерних реакторів»¹⁶, від 21 червня 2012 р. «Про особливості здійснення за державні кошти послуг поштового зв'язку, поштових марок та маркованих конвертів»¹⁷, а також низкою підзаконних нормативно-правових актів.

Детально відносини щодо формування, розміщення і виконання на договірній (контрактній) основі замовлень держави на поставку (закупівлю) товарів, виконання робіт, надання послуг (далі — продукція) для задоволення пріоритетних державних потреб у суб'єктів господарської діяльності України всіх форм власності регулюються Законом України від 22 грудня 1995 р. «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб»¹⁸.

Згідно з ч. 1 ст. 1 цього закону пріоритетні *державні потреби* — це потреби України в продукції, необхідній для розв'язання соціально-економічних проблем, підтримання обороноздатності країни та її безпеки, створення і підтримання на належному рівні державних матеріальних резервів, реалізації державних і міждержавних цільових програм, забезпечення функціонування органів державної влади, що утримуються за рахунок державного бюджету України.

Державними замовниками є Верховна Рада України та інші центральні органи державної влади України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, державні організації та інші установи — головні розпорядники коштів державного бюджету.

Виконавці державного замовлення — це суб'єкти господарювання усіх форм власності (резиденти або нерезиденти), які виготовляють чи поставляють товари (роботи, послуги) для задоволення пріоритетних державних потреб.

Особливості відносин, що виникають у зв'язку з поставками (закупівлю) для державних потреб сільськогосподарської продукції, продовольства, озброєння та військової техніки, а також інших спеціально визначених (специфічних) товарів, регулюються відповідно до закону. Так, відносини, що виникають у зв'язку з формуванням, розміщенням, фінансуванням і виконанням державного оборонного замовлення, регулюються Законом України від 3 березня 1999 р. «Про державне оборонне замовлення»¹⁹.

б) Ліцензування, патентування певних видів господарської діяльності та квотування є засобами державного регулювання у сфері господарювання, спрямованими на забезпечення єдиної державної політики у цій сфері та захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів.

Правові засади ліцензування, патентування певних видів господарської діяльності та квотування визначаються виходячи з конституційного права кожного на здійснення підприємницької діяльності, не забороненої законом, а також принципів господарювання, встановлених у ст. 6 ГК.

Ліцензія — це документ державного зразка, який засвідчує право суб'єкта господарювання — ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку у разі його встановлення Кабінетом Міністрів за умови виконання ліцензійних умов. Відносини, пов'язані з ліцензуванням певних видів господарської діяльності, регулюються Законом України від 1 червня 2000 р. «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»²⁰. Цей закон визначає види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, порядок їх ліцензування, встановлює державний контроль у сфері ліцензування, відповідальність суб'єктів господарювання та органів ліцензування за порушення законодавства у сфері ліцензування.

¹⁶ Офіційний вісник України. — 2012. — № 1. — Ст. 5.

¹⁷ Офіційний вісник України. — 2010. — № 55. — Ст. 2201.

¹⁸ Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 3. — Ст. 9.

¹⁹ Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 17. — Ст. 111.

²⁰ Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 36. — Ст. 299.

Дія цього Закону поширюється на всіх суб'єктів господарювання, проте види господарської діяльності, що не передбачені у ст. 9 Закону, не підлягають ліцензуванню.

Виходячи зі змісту ст. 9 Закону види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, можна поділити на дві великі групи.

1. Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до спеціальних законів:

- банківська діяльність;
- професійна діяльність на ринку цінних паперів;
- діяльність із надання фінансових послуг;
- зовнішньоекономічна діяльність;
- діяльність у галузі телебачення і радіомовлення;
- діяльність у сфері електроенергетики та використання ядерної енергії;
- діяльність у сфері освіти;
- виробництво і торгівля спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами;
- діяльність у сфері телекомунікацій;
- будівельна діяльність;
- надання послуг з перевезення пасажирів, вантажу повітряним транспортом.

Крім того, господарська діяльність з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, а також господарська діяльність з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібно торгівлі лікарськими засобами підлягають ліцензуванню відповідно до цього Закону з урахуванням особливостей, визначених законами України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» та «Про лікарські засоби»

2. Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до ст. 9 Закону. Це, зокрема, такі види господарської діяльності:

— виробництво та ремонт вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, холодної зброї, окремих видів пневматичної зброї, а також торгівля зазначеними товарами;

— виробництво вибухових матеріалів промислового призначення (за переліком, що затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань нагляду за охороною праці та державного гірничого нагляду);

— виробництво особливо небезпечних хімічних речовин (за переліком, який визначається Кабінетом Міністрів України);

— видобуток дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення, напівдорогоцінного каміння;

— виробництво ветеринарних медикаментів і препаратів, оптова, роздрібна торгівля ветеринарними медикаментами і препаратами тощо (всього згідно з законом ліцензується 44 найменування видів господарської діяльності).

Суб'єкт господарювання, який має намір провадити певний вид господарської діяльності, що ліцензується, особисто або через уповноважений ним орган чи особу звертається до відповідного органу ліцензування із заявою встановленого зразка про видачу ліцензії.

У заяві про видачу ліцензії повинні міститися такі дані:

1) відомості про суб'єкта господарювання-заявника:

найменування, місцезнаходження, банківські реквізити, ідентифікаційний код — для юридичної особи;

прізвище, ім'я, по батькові, паспортні дані (серія, номер паспорта, ким і коли виданий, місце проживання), ідентифікаційний номер фізичної особи-платника податків та інших обов'язкових платежів — для фізичної особи;

2) вид господарської діяльності, вказаний згідно зі ст. 9 Закону (повністю або частково), на провадження якого заявник має намір одержати ліцензію.

У разі наявності у заявника філій, інших відокремлених підрозділів, які провадитимуть господарську діяльність на підставі отриманої ліцензії, у заяві зазначається їх місцезнаходження.

До заяви про видачу ліцензії додається копія свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності або копія довідки про внесення до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, засвідчена нотаріально або органом, який видав оригінал документа.

Рішення про видачу ліцензії або про відмову у її видачі приймається органом ліцензування у строк не пізніше ніж десять робочих днів з дати надходження заяви про видачу ліцензії та документів, що додаються до заяви, якщо спеціальним законом, що регулює відносини у певних сферах господарської діяльності, не передбачений інший строк видачі ліцензії на окремі види діяльності.

Заява про видачу ліцензії залишається без розгляду, якщо:
заява подана (підписана) особою, яка не має на це повноважень;
документи подані з порушенням установлених вимог.

Рішення про відмову у видачі ліцензії може бути оскаржено в судовому порядку.

За видачу ліцензії справляється плата, розмір та порядок зарахування якої до Державного бюджету України встановлюється Кабінетом Міністрів України²¹. Плата за видачу ліцензії вноситься після прийняття рішення про видачу ліцензії. Вона становить одну мінімальну заробітну плату виходячи з її розміру, що діє на дату прийняття органом ліцензування рішення про видачу ліцензії, крім плати, розмір якої встановлений законом.

У ліцензії зазначаються:

найменування органу ліцензування, що видав ліцензію; вид господарської діяльності, вказаний згідно зі ст. 9 Закону (в повному обсязі або частково), на право провадження якої видається ліцензія;

найменування юридичної особи, або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності;

ідентифікаційний код юридичної особи або ідентифікаційний номер фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності;

місцезнаходження юридичної особи або місце проживання фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності;

дата прийняття та номер рішення про видачу ліцензії; строк дії ліцензії;

посада, прізвище та ініціали особи, яка підписала ліцензію; дата видачі ліцензії.

Строк дії ліцензії на провадження певного виду господарської діяльності, як правило, є необмеженим, за винятками, встановленими Кабінетом Міністрів України щодо окремих видів господарської діяльності (тоді він може складати для різних видів діяльності 5 років, а для діяльності з випуску і проведення лотерей — 12 років).

Ліцензія може бути анульована. Анулювання ліцензії — це позбавлення ліцензіата органом ліцензування права на провадження певного виду господарської діяльності.

Підставами для анулювання ліцензії є: заява ліцензіата про анулювання ліцензії; акт про повторне порушення ліцензіатом ліцензійних умов; наявність в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб і фізичних осіб — підприємців відомостей про перебування юридичної особи у стані припинення шляхом ліквідації (перебування фізичної особи — підприємця у стані припинення підприємницької діяльності) або про державну реєстрацію її припинення (державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи — підприємця);

нотаріально посвідчена копія свідоцтва про смерть фізичної особи — підприємця;

акт про виявлення недостовірних відомостей у документах, поданих суб'єктом господарювання для одержання ліцензії;

акт про встановлення факту передачі ліцензії або її копії іншій юридичній або фізичній особі для провадження господарської діяльності;

²¹ Див.: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 листопада 2000 р. № 1755 «Про строк дії ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності, розміри і порядок зарахування плати за її видачу» // Офіційний вісник України. — 2000. — № 48. — Ст. 2093.

акт про встановлення факту неподання в установлений строк повідомлення про зміну даних, зазначених у документах, що додавалися до заяви про видачу ліцензії;

акт про невиконання розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов;

акт про неможливість ліцензіата забезпечити виконання ліцензійних умов, встановлених для певного виду господарської діяльності;

акт про відмову ліцензіата в проведенні перевірки органом ліцензування або спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування.

Рішення про анулювання ліцензії набирає чинності через десять днів з дня його прийняття.

Якщо ліцензіат протягом цього часу подає скаргу до експертно-апеляційної ради, дія даного рішення органу ліцензування зупиняється до прийняття відповідного рішення спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування.

Рішення про анулювання ліцензії може бути оскаржено у судовому порядку.

Патентування, як один із засобів державного регулювання економіки, докладно врегульовано нормами Податкового кодексу України в якому йдеться про *збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності*.

Платниками зазначеного збору є суб'єкти господарювання (юридичні особи та фізичні особи — підприємці), їх відокремлені підрозділи, які отримують в установленому Податковим кодексом порядку торгові патенти та провадять такі види підприємницької діяльності:

- а) торговельна діяльність у пунктах продажу товарів;
- б) діяльність з надання платних побутових послуг за переліком, визначеним Кабінетом Міністрів України;
- в) торгівля валютними цінностями у пунктах обміну іноземної валюти;
- г) діяльність у сфері розваг (крім проведення державних грошових лотерей).

Не є платниками збору за провадження торговельної діяльності та діяльності з надання платних послуг такі суб'єкти господарювання:

- а) аптеки, що перебувають у державній та комунальній власності;
- б) розташовані у селах, селищах і містах районного значення підприємства та організації споживчої кооперації та торгово-виробничі державні підприємства робітничого постачання;
- в) фізичні особи — підприємці, які провадять торговельну діяльність у межах ринків усіх форм власності;
- г) фізичні особи — підприємці, які здійснюють продаж вирощених в особистому підсобному господарстві, на присадибній, дачній, садовій і городній ділянках продукції рослинництва і тваринництва, свійської худоби та птиці (як у живому вигляді, так і продукції забою в сирому вигляді та у вигляді первинної переробки), продукції власного бджільництва;
- г) фізичні особи — підприємці, які сплачують державне мито за нотаріальне посвідчення договорів про відчуження власного майна, якщо товари кожної окремої категорії відчужуються не частіше одного разу на календарний рік;

д) суб'єкти господарювання, утворені громадськими організаціями інвалідів, які мають податкові пільги згідно із законодавством та здійснюють торгівлю виключно продовольчими товарами вітчизняного виробництва та продукцією, виготовленою на підприємствах «Українське товариство сліпих», «Українське товариство глухих», а також фізичними особами — інвалідами, зареєстрованими відповідно до закону як підприємці;

е) суб'єкти господарювання, які провадять торговельну діяльність виключно з використанням таких видів товарів вітчизняного виробництва: хліб і хлібобулочні вироби; борошно пшеничне та житнє; сіль, цукор, олія соняшникова і кукурудзяна; молоко і молочна продукція, крім молока і вершків згущених із домішками і без них; продукти дитячого харчування; безалкогольні напої; морозиво; яловичина та свинина; свійська птиця; яйця;

риба; ягоди і фрукти; мед та інші продукти бджільництва, бджолоінвентар і засоби захисту бджіл; картопля і плодоовочева продукція; комбікорм для продажу населенню;

є) суб'єкти господарювання, що реалізують продукцію власного виробництва фізичним особам, які перебувають з ними у трудових відносинах, через пункти продажу товарів, вбудовані у виробничі або адміністративні приміщення, що належать такому суб'єкту;

ж) суб'єкти господарювання, які провадять діяльність із закупівлі у населення продукції (заготівельна діяльність), якщо подальша реалізація такої продукції відбувається за розрахунками у безготівковій формі (пункти приймання склотари, макулатури, відходів паперових, картонних і ганчіркових; заготівля сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки);

з) підприємства, установи та організації, які провадять діяльність у торговельно-виробничій сфері (ресторанне господарство), у тому числі навчальних закладах, із обслуговування виключно працівників таких підприємств, установ та організацій, а також учнів і студентів у навчальних закладах.

Не є платниками збору за провадження діяльності у сфері розваг суб'єкти господарювання, які провадять комп'ютерні та відеоігри.

З придбанням пільгового торгового патенту провадиться торговельна діяльність виключно з використанням таких товарів (незалежно від країни їх походження):

а) товари повсякденного вжитку, продукти харчування, вироби медичного призначення для індивідуального користування, технічні та інші засоби реабілітації через торговельні установи, утворені з цією метою громадськими організаціями інвалідів;

б) товарів військової атрибутики та повсякденного вжитку для військовослужбовців на території військових частин і військових навчальних закладів;

в) насіння та посадкового матеріалу овочевих, баштанних, кормових та квіткових культур, кормових коренеплодів та картоплі;

г) сірників;

г) термометрів та індивідуальних діагностичних приладів.

З придбанням пільгового торгового патенту провадиться торговельна діяльність виключно з використанням таких товарів вітчизняного виробництва:

а) поштові марки, листівки, вітальні листівки і конверти непогашені, ящики, коробки, мішки, сумки та інша тара, виготовлена з дерева, паперу та картону, яка використовується для поштових відправлень підприємствами, що належать до сфери управління центрального органу виконавчої влади у галузі транспорту та зв'язку, і фурнітура до них;

б) товари народних промислів, крім антикварних та тих, що становлять культурну цінність згідно з переліком, затвердженим центральним органом виконавчої влади у сфері культури;

в) готові лікарські засоби (лікарські препарати, ліки, медикаменти, предмети догляду, перев'язувальні матеріали та інше медичне приладдя), вітаміни для населення, тампони, інші види санітарно-гігієнічних виробів із целюлози або її замінників, ветеринарні препарати, вироби медичного призначення для індивідуального користування інвалідами, технічні та інші засоби реабілітації інвалідів;

г) зубні паста та порошки, косметичні серветки, дитячі пелюшки, папір туалетний, мило господарське;

г) вугілля, вугільні брикети, паливо пічне побутове, гас освітлювальний, торф паливний кусковий, торф'яні брикети і дрова для продажу населенню, газ скраплений у балонах, що реалізується населенню за місцем проживання для використання у житлових та/або нежитлових приміщеннях;

д) проїзні квитки;

е) зошити.

Із придбанням пільгового торгового патенту провадиться торговельна діяльність виключно з використанням періодичних видань друкованих засобів масової інформації вітчизняного виробництва, що мають реєстраційні свідоцтва, видані в установленому порядку, а також книг, брошур, альбомів, нотних видань, буклетів, плакатів, картографічної продукції, що видаються юридичними особами — резидентами України.

Ставка збору за провадження торговельної діяльності та діяльності з надання платних послуг встановлюється сільськими, селищними та міськими радами (далі — органами місцевого самоврядування) з розрахунку на календарний місяць у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати, установлені законом на 1 січня календарного року, з урахуванням місцезнаходження пункту продажу товарів та асортименту товарів, пункту з надання платних послуг та виду платних послуг.

Ставка збору за провадження торговельної діяльності (крім провадження торговельної діяльності нафтопродуктами, скрапленим та стиснутим газом із застосуванням пістолетних паливно-роздавальних колонок на стаціонарних, малогабаритних і пересувних автозаправних станціях, заправних пунктах) та діяльності з надання платних послуг встановлюється в таких межах:

а) на території міста Києва та обласних центрів — від 0,08 до 0,4 розміру мінімальної заробітної плати;

б) на території міста Севастополя, міст обласного значення (крім обласних центрів) і районних центрів — від 0,04 до 0,2 розміру мінімальної заробітної плати;

в) на території інших населених пунктів — від 0,02 до 0,1 розміру мінімальної заробітної плати.

У разі якщо пункти продажу товарів (надання послуг) розташовані в курортній місцевості або на території, прилеглої до митниці, інших пунктів переміщення через митний кордон, органи місцевого самоврядування, до бюджетів яких спрямовуються кошти від сплати збору, можуть прийняти рішення щодо збільшення зазначеної вище ставки збору, але не більш як 0,4 розміру мінімальної заробітної плати.

Ставка збору за провадження торговельної діяльності нафтопродуктами, скрапленим та стиснутим газом на стаціонарних, малогабаритних і пересувних автозаправних станціях, заправних пунктах встановлюється в межах від 0,08 до 0,4 розміру мінімальної заробітної плати залежно від місця розташування таких пунктів продажу.

Ставка збору за здійснення торгівлі валютними цінностями на календарний місяць становить 1,2 розміру мінімальної заробітної плати.

Ставка збору за здійснення діяльності у сфері розваг на квартал становить: для використання грального автомата (грального автомата «кран-машина», грального автомата, на якому проводяться дитячі ігри, іншого грального автомата, призначеного для проведення платних розважальних ігор) — розмір мінімальної заробітної плати;

для використання гральних жолобів (доріжок) кегельбана, боулінга, що вводяться в дію за допомогою жетона, монети або без них, — розмір мінімальної заробітної плати, збільшений у 2 рази, за кожний гральний жолоб (доріжку);

для використання столів для більярда, що вводяться в дію за допомогою жетона, монети або без них, крім столів для більярда, що використовуються для спортивних аматорських змагань, — розмір мінімальної заробітної плати за кожний стіл для більярда;

для проведення інших оплатних розважальних ігор — розмір мінімальної заробітної плати за кожне окреме гральне місце.

Ставка збору за провадження торговельної діяльності із придбанням пільгового торгового патенту встановлюється в розмірі 0,05 розміру мінімальної заробітної плати щорічно.

Ставка збору за провадження торговельної діяльності із придбанням короткотермінового торгового патенту за один день становить 0,02 розміру мінімальної заробітної плати.

Для провадження зазначених вище видів підприємницької діяльності суб'єкт господарювання подає до органу державної податкової служби за місцем сплати збору заявку на придбання торгового патенту, яка повинна містити такі відомості:

а) найменування суб'єкта господарювання, код за ЄДРПОУ (для юридичної особи) та прізвище, ім'я, по батькові суб'єкта господарювання, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичної особи);

б) юридична адреса (місцезнаходження) суб'єкта господарювання, а у разі якщо патент придбається для відокремленого підрозділу, — місцезнаходження такого відокремленого підрозділу згідно з документом, що засвідчує право власності (оренди);

в) вид підприємницької діяльності, для провадження якої придбається торговий патент;

г) вид торгового патенту;

г) найменування документа про повну або часткову сплату збору;

д) назва та фактична адреса (місцезнаходження) пункту продажу товарів, пункту з надання платних послуг, пункту обміну іноземної валюти, грального місця, позначення «виїзна торгівля»;

е) назва, дата, номер документа, що засвідчує право власності (оренди);

є) період, на який придбається торговий патент.

Підставою для придбання торгового патенту є заявка. Встановлення будь-яких додаткових умов щодо придбання торгового патенту не дозволяється.

Відомості, наведені в поданій суб'єктом господарювання заявці, звіряються з оригіналами або нотаріально посвідченими копіями документів, на підставі яких заповнена така заявка.

Звірка відомостей, наведених в поданій суб'єктом господарювання заявці, здійснюється в момент подання такої заявки. Оригінали або нотаріально посвідчені копії документів, пред'явлені суб'єктом господарювання на звірку, в органі державної податкової служби не залишаються.

У разі невідповідності відомостей, наведених у поданій суб'єктом господарювання заявці, документам, на підставі яких заповнена така заявка, або невнесення до заявки усіх необхідних відомостей, орган державної податкової служби має право відмовити у видачі торгового патенту суб'єкту господарювання.

Торговий патент видається особисто фізичній особі — підприємцю або особі, уповноваженій юридичною особою, під підпис у триденний термін з дня подання заявки. Датою придбання торгового патенту є зазначена в ньому дата. Бланк торгового патенту є документом суворого обліку. У разі втрати або зіпсування торгового патенту платнику збору видається дублікат торгового патенту в порядку, встановленому цим пунктом.

Для провадження торговельної діяльності, діяльності з надання платних послуг та діяльності з торгівлі валютними цінностями для кожного відокремленого підрозділу, який не є платником податку на прибуток, торгові патенти придбаються суб'єктами господарювання за місцем реєстрації такого відокремленого підрозділу.

Для провадження торговельної діяльності, діяльності з надання платних послуг та діяльності з торгівлі валютними цінностями торгові патенти придбаються окремо для кожного пункту продажу товарів, пункту з надання платних послуг, пункту обміну іноземної валюти.

У разі проведення ярмарків, виставок-продажів та інших коротко-термінових заходів, пов'язаних з демонстрацією та продажем товарів, суб'єкт господарювання придбає короткотерміновий торговий патент.

Для здійснення діяльності у сфері розваг торговий патент придбається для кожного окремого грального місця. Якщо окреме гральне місце має декілька незалежних гральних місць, торговий патент придбається окремо для кожного з них.

Форма торгового патенту та порядок його заповнення встановлюються центральним органом державної податкової служби.

Податковим кодексом України встановлено такі строки сплати збору:

а) за провадження торговельної діяльності з придбанням короткотермінового торгового патенту — не пізніш як за один календарний день до початку провадження такої діяльності;

б) за провадження торговельної діяльності (крім торговельної діяльності з придбанням короткотермінового торгового патенту), діяльності з надання платних послуг, здійснення торгівлі валютними цінностями — щомісяця не пізніше 15 числа, який передує звітному місяцю;

в) за здійснення діяльності у сфері розваг — щоквартально не пізніше 15 числа місяця, який передує звітному кварталу.

Під час придбання торгового патенту суб'єкт господарювання вносить суму збору за один місяць (квартал). На суму збору, сплачену під час придбання торгового патенту, зменшується сума збору, яка підлягає внесенню в останній місяць (квартал) його дії.

Платники збору можуть здійснити сплату збору авансовим внеском до кінця календарного року.

Оригінал торгового патенту повинен бути розміщений:

на фронтальній вітрині магазину, а за її відсутності — біля реєстратора розрахункових операцій;

на фронтальній вітрині малої архітектурної форми;

на табличці в автомагазинах, на розвозках та інших видах пересувної торговельної мережі, а також на лотках, прилавках та інших видах торговельних точок, відкритих у відведених для торговельної діяльності місцях;

у пунктах обміну іноземної валюти;

у приміщеннях для надання платних послуг, а також у приміщеннях, в яких проводяться розважальні ігри.

Торговий патент повинен бути відкритий та доступний для огляду. Він діє на території, на яку поширюються повноваження органу, який здійснив реєстрацію суб'єкта господарювання, або за місцезнаходженням відокремленого підрозділу. Передача торгового патенту іншому суб'єкту господарювання або іншому відокремленому підрозділу такого суб'єкта не дозволяється.

Строк дії торгового і пільгового патенту, крім короткотермінового торгового патенту та торгового патенту на здійснення діяльності у сфері розваг, становить 60 календарних місяців. Строк дії короткотермінового торгового патенту становить від одного до п'ятнадцяти календарних днів. Строк дії торгового патенту на здійснення діяльності у сфері розваг становить вісім календарних кварталів.

У необхідних випадках держава застосовує *квотування*, встановлюючи граничний обсяг (квоти) виробництва чи обігу певних товарів і послуг. Порядок квотування виробництва та/або обігу (включаючи експорт та імпорт), а також розподілу квот встановлюється Кабінетом Міністрів України відповідно до закону. Наприклад, квоти на виробництво молока та поставку молочної продукції до державного резерву в цілому щорічно встановлюються Кабінетом Міністрів України, по областях та підприємствах — центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики за участю галузевих формувань та обласних державних адміністрацій (ст. 18 Закону України від 24 червня 2004 р. «Про молоко та молочні продукти»²²).

в) *Стандартизація та сертифікація у сфері господарювання*. Згідно з ч. 1 ст. 15 ГК, що має назву «Технічне регулювання у сфері господарювання», у сфері господарювання застосовуються: технічні регламенти; стандарти;

кодекси ustalеної практики;

класифікатори;

технічні умови.

Застосування стандартів чи їх окремих положень є обов'язковим для:

²² Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 47. — Ст. 513.

суб'єктів господарювання, якщо на стандарти є посилання в технічних регламентах;

учасників угоди (контракту) щодо розроблення, виготовлення чи постачання продукції, якщо в ній (ньому) є посилання на певні стандарти;

виробника чи постачальника продукції, якщо він склав декларацію про відповідність продукції певним стандартам чи застосував позначення цих стандартів у її маркуванні.

У разі виготовлення продукції на експорт, якщо угодою (контрактом) визначено інші вимоги, ніж ті, що встановлено технічними регламентами, дозволяється застосування положень угоди (контракту), якщо вони не суперечать законодавству України в частині вимог до процесу виготовлення продукції її зберігання та транспортування на території України.

Стандарт — це документ, розроблений на основі консенсусу та затверджений уповноваженим органом, що встановлює призначені для загального і багаторазового використання правила, інструкції або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, включаючи продукцію, процеси або послуги, дотримання яких є обов'язковим. Стандарт може містити вимоги до термінології, позначок, пакування, маркування чи етикетування, які застосовуються до певної продукції, процесу чи послуги (ст. 1 Закону України «Про стандартизацію»²³);

Сертифікація, тобто підтвердження відповідності якості продукції та послуг вимогам стандартів, здійснюється з метою запобігання наданню послуг та реалізації продукції, небезпечних для життя, здоров'я та майна громадян і довкілля, сприяння споживачеві в виборі продукції, створення умов для участі суб'єктів господарювання в міжнародному економічному, науково-технічному співробітництві та міжнародній торгівлі.

Види та порядок сертифікації продукції та послуг встановлюються законом. На сьогодні це Декрет Кабінету Міністрів України від 10 травня 1993 р. «Про стандартизацію і сертифікацію»²⁴.

Важливе значення для визначення правових та організаційних засад розроблення і застосування національних стандартів, технічних регламентів та процедур оцінки відповідності має Закон України від 1 грудня 2005 р. «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності»²⁵, який встановлює також основоположні принципи державної політики у сфері стандартизації, технічного регулювання та оцінки відповідності.

а) *Потайі та інші засоби державної підтримки суб'єктів господарювання регулюються*, передусім, ст. 16 ГК, згідно з якою держава може надавати дотації суб'єктам господарювання: на підтримку виробництва життєво важливих продуктів харчування, на виробництво життєво важливих лікарських препаратів та засобів реабілітації інвалідів, на імпорتنі закупівлі окремих товарів, послуги транспорту, що забезпечують соціально важливі перевезення, а також суб'єктам господарювання, що опинилися у критичній соціально-економічній або екологічній ситуації, з метою фінансування капітальних вкладень на рівні, необхідному

²³ Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 31. — Ст. 145.

²⁴ Там само. — 1993. — № 27. — Ст. 289.

²⁵ Офіційний вісник України. — 2005. — № 52. — Ст. 3246.

для підтримання їх діяльності, на цілі технічного розвитку, що дають значний економічний ефект, а також в інших випадках, передбачених законом. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 2006 р. № 239 затверджено Порядок використання у 2006 році коштів державного бюджету, що виділяються на фінансову підтримку виробництва продукції рослинництва шляхом дотування.

Держава може здійснювати *компенсації або доплати* сільськогосподарським товаровиробникам за сільськогосподарську продукцію, що реалізується ними державі (наприклад, постанова Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2012 р. № 510 «Про порядок використання коштів державного бюджету для часткової компенсації вартості електроенергії, використаної для поливу на зрошуваних землях»).

Підстави та порядок застосування засобів *державної підтримки* суб'єктів господарювання визначаються законом. Як приклади, можна назвати Закони України від 21 вересня 2000 р. «Про державну підтримку підприємств, науково-дослідних інститутів і організацій, які розробляють та виготовляють боєприпаси, їх елементи та вироби спецхімії»²⁶, від 23 грудня 1997 р. «Про державну підтримку суднобудівної промисловості України»²⁷, від 12 липня 2001 р. «Про державну підтримку літакобудівної промисловості України»²⁸.

д) *Особливе місце в механізмі державного регулювання господарської діяльності посідають податки.* Відповідно до ст. 17 ГК система оподаткування в Україні, податки і збори встановлюються виключно законами України. Система оподаткування будується за принципами економічної доцільності, соціальної справедливості, поєднання інтересів суспільства, держави, територіальних громад, суб'єктів господарювання та громадян.

З метою вирішення найважливіших економічних і соціальних завдань держави закони, якими регулюється оподаткування суб'єктів господарювання (згідно з пунктом 3.1 Податкового кодексу України податкове законодавство України складається з Конституції України; Податкового кодексу; Митного кодексу України та інших законів з питань митної справи у частині регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з оподаткуванням ввізним або вивізним митом операцій з переміщення товарів через митний кордон України; чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і якими регулюються питання оподаткування; нормативно-

²⁶ Відомості Верховної Ради України. — 2000. — №48. - Ст. 406.

²⁷ Там само. — 1998. — № 18. — Ст. 90.

²⁸ Там само. — 2001. — № 50. — Ст. 261.

правових актів, прийнятих на підставі та на виконання цього Кодексу та законів з питань митної справи; рішень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування з питань місцевих податків та зборів, прийнятих за правилами, встановленими Податковим кодексом), повинні передбачати:

оптимальне поєднання фіскальної та стимулюючої функцій оподаткування;

стабільність (незмінність) протягом кількох років загальних правил оподаткування;

усунення подвійного оподаткування; узгодженість з податковими системами інших країн. Ставки податків мають нормативний характер і не можуть встановлюватись індивідуально для окремого суб'єкта господарювання.

Система оподаткування в Україні повинна передбачати граничні розміри податків і зборів, які можуть справлятися із суб'єктів господарювання. При цьому податки та інші обов'язкові платежі, що відповідно до закону включаються до ціни товарів (робіт, послуг) або відносяться на їх собівартість, сплачуються суб'єктами господарювання незалежно від результатів їх господарської діяльності.

Господарську компетенцію мають не лише органи держави, але і *органи місцевого самоврядування*. Відповідно до ст. 23 ГК органи місцевого самоврядування здійснюють свої повноваження щодо суб'єктів господарювання виключно в межах, визначених Конституцією України, законами про місцеве самоврядування та іншими законами, що передбачають особливості здійснення місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі, іншими законами. Органи місцевого самоврядування можуть здійснювати щодо суб'єктів господарювання також окремі повноваження органів виконавчої влади, надані їм законом.

Відносини органів місцевого самоврядування з суб'єктами господарювання у випадках, передбачених законом, можуть здійснюватися також на договірних засадах.

Правові акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування, прийняті в межах їх повноважень, є обов'язковими для виконання усіма учасниками господарських відносин, які розташовані або здійснюють свою діяльність на відповідній території.

Незаконне втручання органів та посадових осіб місцевого самоврядування у господарську діяльність суб'єктів господарювання забороняється. Не допускається видання правових актів органів місцевого самоврядування, якими встановлюються не передбачені законом обмеження щодо обігу окремих видів товарів (послуг) на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Органи та посадові особи місцевого самоврядування мають право звертатися до суду щодо визнання недійсними актів підприємств, інших суб'єктів господарювання, які обмежують права територіальних громад, повноваження органів місцевого самоврядування.

Органи, посадові та службові особи місцевого самоврядування несуть відповідальність за свою діяльність перед суб'єктами господарювання, підстави, види і порядок якої визначаються Конституцією України та законом.

Спори про поновлення порушених прав суб'єктів господарювання та відшкодування завданої їм шкоди внаслідок рішень, дій чи бездіяльності органів, посадових або службових осіб місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень вирішуються в судовому порядку.

Правові форми державного регулювання економіки реалізуються за допомогою певних способів впливу на поведінку суб'єктів господарювання. Такі передбачені законодавством способи впливу держави на поведінку суб'єктів господарського життя з метою отримання необхідного суспільству результату можна іменувати *методами державного регулювання економіки*.

Традиційно в науці господарського права виділяють дві групи методів впливу держави на економіку, на поведінку суб'єктів господарювання — адміністративні й економічні.

Адміністративні методи — це такі способи впливу держави, при яких необхідний суспільству результат досягається шляхом прямого наказу (обов'язкового припису) компетентного органу, що підлягає виконанню суб'єктом господарювання, незалежно від того, чи вигідно це виконання йому економічно чи ні.

Економічні методи — це такі способи впливу держави на економіку, на суб'єктів господарювання, при яких необхідний суспільству результат досягається шляхом стимулювання суспільного виробництва, через економічний інтерес виконавців (як за допомогою матеріального заохочення, так і за допомогою майнової відповідальності за результати господарської діяльності).

Адміністративні й економічні методи застосовуються в межах чинного господарського законодавства залежно від конкретних економічних, політичних та інших умов, а також виходячи з мети і завдань, що стоять перед державою і суспільством на певному історичному проміжку часу.

З часом елемент державного регулювання зменшуватиметься, норми господарського права України будуть «комерціалізуватися». Воно перетворюватиметься у комерційне право, яке діятиме паралельно з цивільним.

У країнах ринкової економіки правові системи традиційно включають комерційне (не господарське, як у нас) право. Це системи норм права, що регулюють комерційну діяльність у широкому розумінні, тобто виробництво і купівлю-продаж товарів, робіт, послуг (а не в розумінні «правил торгівлі»). У таких країнах, як Німеччина, Франція, Сполучені Штати Америки, комерційне право кодифіковане в формі комерційних кодексів (у Японії — Господарського кодексу), які діють паралельно з цивільними кодексами.

§ 3. Особливості управління господарською діяльністю у державному та комунальному секторах економіки

Як встановлено ст. 22 ГК, держава здійснює управління державним сектором економіки відповідно до засад внутрішньої і зовнішньої політики.

Особливість державного сектору економіки полягає в тому, що суб'єктами господарювання в ньому є:

— суб'єкти, що діють на основі *лише державної власності*,

— суб'єкти державна частка у статутному капіталі яких *перевищує п'ятдесят відсотків*,

— суб'єкти, державна частка у статутному капіталі яких становить величину, яка забезпечує державі право вирішального *впливу* на господарську діяльність цих суб'єктів.

Суб'єктами управління у державному секторі економіки є Кабінет Міністрів України, міністерства, інші органи державної влади та організації. Їх повноваження щодо суб'єктів господарювання (господарська компетенція) визначаються законом. Це, передусім, закони України від 7 жовтня 2010 р. «Про Кабінет Міністрів України» та від 17 березня 2011 р. «Про центральні органи виконавчої влади».

Законом можуть бути визначені види господарської діяльності, яку дозволяється здійснювати виключно державним підприємствам, установам і організаціям.

Держава реалізує право державної власності у державному секторі економіки через систему організаційно-господарських повноважень відповідних органів управління щодо суб'єктів господарювання, що належать до цього сектора і здійснюють свою діяльність на основі права господарського відання або права оперативного управління.

Правовий статус окремого суб'єкта господарювання у державному секторі економіки визначається уповноваженими органами управління відповідно до

вимог ГК та інших законів. Відносини органів управління з названими суб'єктами господарювання у випадках, передбачених законом, можуть здійснюватися на договірних засадах.

Держава застосовує до суб'єктів господарювання у державному секторі економіки усі засоби державного регулювання господарської діяльності, передбачені ГК, враховуючи особливості правового статусу даних суб'єктів.

Законом встановлюються особливості здійснення антимонопольно-конкурентної політики та розвитку змагальності у державному секторі економіки, які повинні враховуватися при формуванні відповідних державних програм.

Процедура визнання банкрутом застосовується щодо державних підприємств з урахуванням вимог, зазначених у главі 23 ГК.

Органам управління, які здійснюють організаційно-господарські повноваження стосовно суб'єктів господарювання державного сектора економіки, забороняється делегувати іншим суб'єктам повноваження щодо розпорядження державною власністю і повноваження щодо управління діяльністю суб'єктів господарювання, за винятком делегування названих повноважень відповідно до закону органам місцевого самоврядування та інших випадків, передбачених ГК та іншими законами.

Особливості управління господарською діяльністю у комунальному секторі економіки визначені ст. 24 ГК.

Управління господарською діяльністю у комунальному секторі економіки здійснюється через систему організаційно-господарських повноважень територіальних громад та органів місцевого самоврядування щодо суб'єктів господарювання, які належать до комунального сектора економіки і здійснюють свою діяльність на основі права господарського відання або права оперативного управління.

Правовий статус окремого суб'єкта господарювання у комунальному секторі економіки визначається уповноваженими органами управління відповідно до вимог ГК та інших законів. Відносини органів управління між зазначеними суб'єктами у випадках, передбачених законом, можуть здійснюватися на договірних засадах.

Суб'єктами господарювання комунального сектора економіки є:

— суб'єкти, що діють на основі *лише комунальної власності*;

— суб'єкти, у статутному фонді яких *частка комунальної власності* перевищує п'ятдесят відсотків;

— суб'єкти, у статутному фонді яких *частка комунальної власності* становить величину, яка забезпечує органам місцевого самоврядування *право вирішального впливу* на господарську діяльність цих суб'єктів.

Законом можуть бути встановлені особливості здійснення антимонопольно-конкурентної політики щодо комунального сектора економіки, а також додаткові вимоги та гарантії права власності Українського народу і права комунальної власності при реалізації процедури банкрутства щодо суб'єктів господарювання комунального сектора економіки.

Органи місцевого самоврядування несуть відповідальність за наслідки діяльності суб'єктів господарювання, що належать до комунального сектора економіки, на підставах, у межах і порядку, визначених законом.